

DE WATERWOLF EN DE HOLLANDSE LEEUW

*Drie zeventiende-eeuwse gedichten over
de drooglegging van het Haarlemmermeer*

**LOTTE JENSEN
EN
VINCENT HUNINK**

Een van de bekendste gedichten van Joost van den Vondel is 'Aenden leeuw van Hollant', waarin hij zijn steun betuigt aan de plannen om het Haarlemmermeer droog te leggen. Het verscheen in 1641 op een fraai versierde landkaart, ontworpen door de cartograaf Jacob Bartelsz Veris.¹ Dat de verzen van Vondel zo bekend werden, had alles te maken met de krachtige metafoor die hij gebruikt: hij stelt het Haarlemmermeer voor als een verslindende waterwolf. De Hollandse leeuw moet het monster zien te bedwingen, opdat het

Boven het gedicht van Veris staat de Hollandse leeuw afgebeeld, in gevecht met de waterwolf. Jacob Bartelsz Veris, Nieuwe caerte verthonnende hoe, ende in wat maniere de Haerlemmer, Leydse ende Spieringh Meer [...] bedyckt soude moghen werden [ca. 1641]. Universitaire Bibliotheken Leiden, Bijzondere Collecties

verwoestende water plaatsmaakt voor golvende graanvelden. Die zullen de Republiek nieuwe voorspoed brengen.

Veel Nederlanders kennen, mede dankzij de lange echo van Vondels verzen, het begrip 'waterwolf'. Van grote invloed op de verspreiding van de term was het *Haarlemmer-meer-boeck* (1641) van Jan Adriaanszoon Leeghwater, maar Vondels gedicht mag beslist niet worden uitgevlakt. Het werd door de eeuwen heen talloze malen herdrukt en geparafraseerd door andere bekende dichters. Ook leeft Vondels tekst voort in enkele straatnamen in Hoofddorp, een dorp dat in 1852 werd gesticht na de drooglegging van het Haarlemmermeer: Windvorst, Landleeuw en Waterwolf.² In het nabijgelegen Abbenes staat een boerderij met de naam 'Landleeuw' en op het eerste ontwerp voor een nieuw wapen van de gemeente Haarlemmermeer prijken de woorden 'Goud uit schuim'. Ook die komen letterlijk uit Vondels beroemde gedicht.³

Minder bekend is dat Vondels gedicht deel uitmaakt van een serie gedichten over inpoldering. Veris ontwierp namelijk drie kaarten waarop een gedicht was te vinden. Boven de sierlijke omlijsting van de tekst is in alle gevallen een fraaie afbeelding te zien van een leeuw en een waterwolf, die verslagen op de rug ligt. Ook de twee andere gedichten, van de hand van Veris zelf en van de katholieke advocaat Jan Ingels, verdienen de aandacht. Ze maken duidelijk dat iedere dichter het inpolderingsvraagstuk vanuit een eigen perspectief belicht, in de hoop het pleit te winnen.

DRIE PERSPECTIEVEN OP INPOLDERING

Rond 1615 gingen er voor het eerst stemmen op om het Haarlemmermeer in te polderen. Stormen en landafslag waren daartoe aanleiding.⁴ Zowel in 1617 als 1629 werden er plannen ingediend bij de overheden, maar de geesten waren te verdeeld. Vissers vreesden

voor hun inkomsten, ondernemers waren bang dat steden als Haarlem en Leiden moeilijker per schip te bereiken zouden zijn en stedelijke overheden voorzagen moeilijkheden in de afwatering. Een nieuw offensief brak aan in 1641, toen Veris zijn plannen in de vorm van kaarten publiceerde. Hij had grote ambities: door een stelsel van vaarten en sluizen wilde hij de doorstroming en doorvaart voor steden goed regelen. Ook wilde hij de verbinding met Haarlem optimaliseren door het aanleggen van een grote boezem inclusief schutsluis aan de noordkant van Halfweg.

Later dat jaar maakte ook Leeghwater zijn plannen openbaar in het *Haarlemmer-meer-boeck*. De historicus Fockema Andreae spreekt van een 'slap aftreksel van Veris', wiens plannen weliswaar kostbaarder, maar ook 'mooi en doordacht' waren.⁵ Toch zou het werk van Leeghwater, waarin hij in 172 artikelen voor drooglegging pleitte, de meeste bekendheid krijgen: tot aan 1764 verschenen er maar liefst zestien drukken.⁶

Op de fraai versierde kaarten van Veris, die propagandistische doelen dienden, was ook ruimte voor poëzie. Veris schreef zelf een 'Boeren clacht over de water wolf'. In dit vierentwintig verzen tellende gedicht kiest hij het perspectief van de boeren in de omgeving van het Haarlemmermeer. Die klagen erop los, omdat de waterwolf hen verslindt.

Waar is de leeuw die deze vijand met opengesperde bek met de klauwen gaat aanvallen?

De Boeren in het veen, die raken op de Been.
En roepen Overluydt, en Clagend elck een
Over dees Wolleff boos, die haer dus comt Verslinden
Ach! isser dan geen Leeuw voor dees Vyandt te vinden,
Die hem valt op het Lyff met op gespannen Beck,
Of Klauwt hem inden Huydt, of Treedt hem op den Neck.

Deze wolf maakt van het ‘Vaderlandt’ een Middellandse Zee door zoveel land weg te roven. Om die reden moet het beest van kant worden gemaakt en dat mag niet te lang meer duren. Veris sluit af met een oproep aan de drie steden Haarlem, Leiden en Amsterdam om korte metten te maken met de wolf, voordat deze opnieuw toeslaat. Er zijn verschillende opties voorhanden: weggagen, opsluiten of hem naar een ver oord verbannen:

Drie Steden schoon, en ryck, waeck op, 't is meer dan tydt,
En laeght den Wollef wech, eer dat hy u verbydt.
Of sluyt hem in een Ringh wel Breedt, wel Hoog en Dick,
Of Bandt hem uyt u Landt by Mooren swart als Pick.
Na 't Oost, of na het West, of na het soele Zuyen,
Of na het kille Noordt, met onverwachte Buyen.⁷

Welke optie ook gekozen wordt, het is zaak om niet lang meer te wachten: ‘Bidt Godt om wysen raedt, Wacht niet tot op het endt, / Of Steden wordt ghy Quydt. U Land dat wordt geschendt’.

Kenmerkend aan Veris' gedicht is het uitgesproken perspectief: de boeren roepen de steden op in actie te komen, omdat hun belangen in het geding zijn. De strijd tegen de waterwolf is het centrale motief, maar daarnaast is er nog een element dat nadrukkelijk aanwezig is: tijd. Er is haast geboden als het land gered moet worden. Dat tijd cruciaal is, wordt ook nog eens benadrukt in het versje van een zekere ‘K.’, dat onder de ‘Boere clacht’ is afgedrukt: ‘Soo wie de Tydt waent te bedriegen / Die wordt bedrooghen vande Tijdt / De Tyden gaen niet, maar sij vlieghen / Goe Tijt verzuijmt baert schaed’ en Spijt’.

Op een van de andere kaarten staat een gedicht, ondertekend door ‘I.R. Ingelius’. Dat was de Latijnse naam voor Johan Ingel, een katholieke advocaat te Amsterdam, die in intellectuele kringen een graag geziene gast was. Hij onderhield bijvoorbeeld contact met

P.C. Hooft en Caspar Barlaeus, die een lofdicht op hem vervaardigde. Naast zijn huis in Amsterdam had Ingel ook buitenverblijven in Ankeveen en Hinderdam.⁸ We weten niet op welke manier Ingel betrokken raakte bij de droogleggingsplannen van Veris. Hoe het ook zij, Ingelius hield eveneens een vurig poëtisch pleidooi voor de drooglegging van het Haarlemmermeer. Maar anders dan de andere twee dichters deed hij dat in de taal van de wetenschap: het Latijn.⁹

Uitsnede van de kaart van Jacob Bartelsz Veris met het gedicht van Johan Ingel (Ingelius) en daarboven de leeuw die de waterwolf neerdrukt. Universitaire Bibliotheken Leiden, Bijzondere Collecties

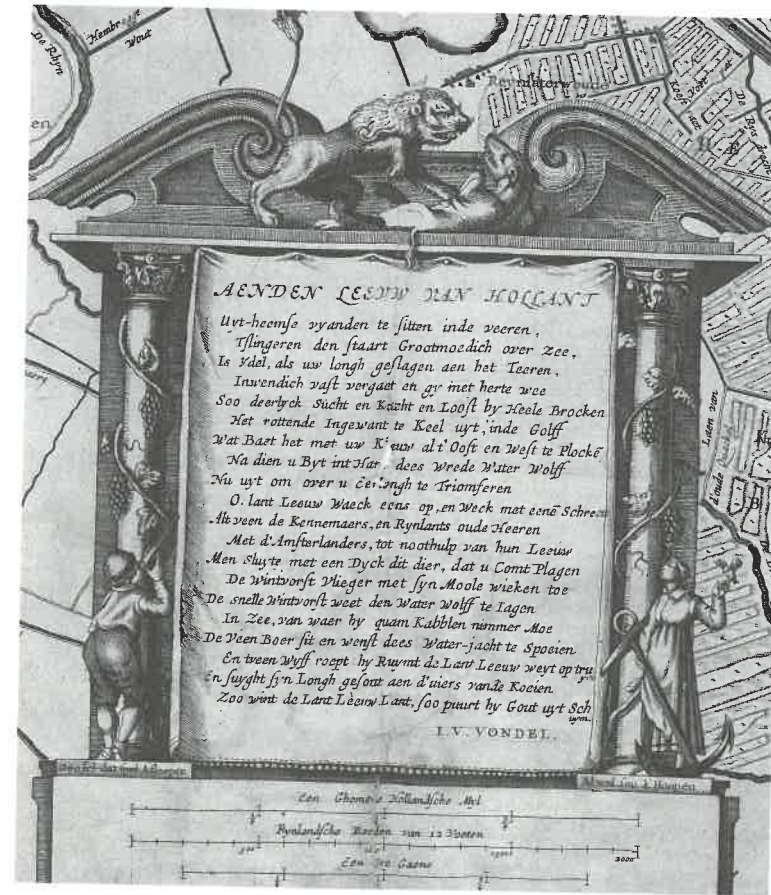
De auteur betreft de gebruikers van de kaart er actief bij door het woord te richten ‘aan de kijker’ (*Spectatori*) en kiest voor een tweevoudig perspectief: dat van de steden en dat van de omwonenden (zie de bijlage voor de integrale tekst inclusief een vertaling). In de openingsverzen vaart hij uit tegen de Bataven, die uitbreiding van hun land in ver gelegen gebieden nastreven zonder deze echt nodig te hebben. Waanzin noemt hij het! Vervolgens voert Ingel de oevers van de steden Haarlem, Leiden en Amsterdam sprekend in, die maar wat graag het Haarlemmermeer voor land

zouden willen inruilen. Ze zouden verdere plundering van hun oevers willen verruilen voor akkers. Ook het volk dat bij de naburige Rijn woont, doet een duit in het zakje. 'Vreetgrage golven' hebben hun vruchtbare land opgeslokt. Het meer bedreigt hen, zoals een wolf lammetjes opvreet. Heldenmoed is nu vereist: het Bataafse volk moet zijn leeuwenhand uitstrekken! Ingel herhaalt aan het eind zijn oproep dat nieuw grondgebied niet in verre oorden, maar in eigen land moet worden gezocht.

Kijken we tot slot naar het gedicht van Vondel, die in zijn gedicht 'Aenden Leeuw van Hollant' weer een ander perspectief kiest. Hij richt zich rechtstreeks tot de leeuw en stelt het dier, dat niet alleen symbool staat voor het gewest Holland maar ook voor de Republiek als geheel, enkele kritische vragen. Welk nut heeft het om buitenlandse vijanden aan te vallen, wanneer de eigen ingewanden verrot zijn? Welke zin heeft het om de klauwen over het oosten en westen van de wereld uit te slaan, wanneer de 'wrede waterwolf' op het punt staat de leeuw in het hart te bijten? De vragen zijn uiteraard retorisch bedoeld. Het is zinloos om buitenlandse gebieden te veroveren, wanneer het eigen welzijn op het spel staat. Daarom is het de hoogste tijd dat de landleeuw alle heren in Kennemerland, Rijnland en Amstelland wakker brult om hem bijstand te verlenen: 'O, landleeuw, waak eens op'. En dit is het reddingsplan:

Men Sluyte met een Dyck dit dier, dat u Comt Plagen
De Wintvorst Vlieger met syn Moole wieken toe
De snelle Wintvorst weet den Water Wolff te Iagen
In Zee, van waer hij u quam Kabblen nimmer Moe
De Veen Boer sit en wenst dees Water-jacht te Spoeien
En tveen Wijff roept: hy Ruymt de Lant Leeuw weyt op truyem
En suyght syn Longh gesont aen d'uiers van de Koeien
Zoo wint de Lant Leeuw Lant. Soo puurt hy Gout uyt Schuym.¹⁰

Ziek en gezond lopen als een rode draad door dit gedicht. Als de uitgeteerde landleeuw wil herstellen, moet de waterwolf definitief verslagen worden. Dat kan door land te bedijken en molens de plas leeg te laten malen. De landleeuw zal in volle glorie herrijzen en uit het waardeloze schuimende water nieuwe winsten ('goud') weten te behalen.¹¹

Uitsnede van de kaart van Jacob Bartelsz Veris met het gedicht 'Aenden Leeuw van Hollant' van Vondel. Ook hier zijn de waterwolf en de leeuw zichtbaar. Universitaire Bibliotheken Leiden, Bijzondere Collecties

TOT BESLUIT

In het gedicht van Vondel zijn elementen te herkennen uit de teksten van Veris en Ingelius. Ook bij Vondel zien we de oproep om de aandacht naar binnen te richten, een appel aan de stedelijke

bestuurders om wakker te worden en het motief van de wolf en de leeuw. Het is niet bekend in welke volgorde de teksten tot stand kwamen, maar eerlijk is eerlijk: Vondels tekst steekt ver uit boven die van de beide andere pleitbezorgers van inpoldering. De beeldspraak van de zieke leeuw die dankzij het droogmalen van de polder in volle glorie zal herstellen, loopt als een krachtige rode draad door de tekst. De taal is poëtisch en fraai. Geen wonder dus dat Vondels verzen de tand des tijds wél wisten te doorstaan. Toch is het interessant om te zien dat de thematiek van zijn gedicht niet uniek is, maar door andere dichters werd gedeeld.

Het zou nog tot 1852 duren voordat het Haarlemmermeer droogviel. Met behulp van drie grote gemalen werd het meer vanaf 1849 leeggepompt en drie jaar later was het eens zo dreigende meer in vredig weiland veranderd. Dat ontlokte jubelverzen aan onder meer Nicolaas Beets, die zijn klassiekers duidelijk goed kende. Hij sprak met Vondel toen hij schreef dat de leeuw zijn longen volzoog 'aan de uiers van de koeien':

Nu geef van vreugd een schreeuw,
Nu schud uw manen statig,
Uw fierheid is rechtmatig,
Oud-Hollands trotsche Leeuw!
'Zuig haast uw long gezond
Aan de uiers van de koeien',
Die 't luid triumflieder loeien
Op d'overwonnen grond.¹²

BIJLAGE

I.R. Ingelius, gedicht op *Nieuwe caerte verthonende hoe ende in wat manieren de Haerlemmer, Leijtsche ende Spieringh Meeren [...]* bedijckt soude mogen worden [ca. 1640]. UBL, COLLBN 054-01-001

Latijnse tekst

SPECTATORI

Quis furor, o Bataui, peregrinas quaerere terras?
Vnda satis terrae nostra palusque tenet.
Occiduas nempe inter aquas, hanc inter eoas,
quaeritis? En proprias adiacet inter aquas.
5 Eloquar? An sileam? Respondent omnia ripae:
'HARLEMVM Harlemio mallet abesse lacu.
Quin populatori LVGDVNVM obmurmurat alueo,
quaeque undis peperit nomina, uellet agris.
Forsitan AMSTELIAE timor et tremor innatat arci,
10 tam prope crudeles dum speculatur aquas,
tam male uicinas TIA dum tot faucibus undas
et geminum renuit Cattus amare mare.'
Finierant, cum finitimo gens accola RHENO,
atque paludosis incola clamat aquis:
15 'Hic ubi campus auis, proauis collegit aristas,
dispersit rapido gurgite fluctus edax.
Mergimur, ah nobis LACVS ut LVPVS imminet agnis!
Pande leoninam, turba Bataua, manum.
Tuque tuam, ter magne tuis Heroibus HEROS,
20 ecce alio terram littore quaeris? Habes.'

I.R. Ingelius

Verantwoording bij de Latijnse tekst

De opmaak volgt de destijds en nu gangbare vorm: met insprinking van elke tweede regel (pentameter) per distichon. Hoofdlettergebruik en interpunctie zijn aangepast aan de moderne conventies. Dat betekent onder meer: elke zin begint met een hoofdletter, er wordt consequent -u- (of hoofdletter -V-) gespeld, en komma's komen alleen waar ze nu gewenst of nodig zijn. Verder zijn in twee passages enkele aanhalingstekens toegevoegd. De op de kaart in hoofdletters geschreven namen en woorden zijn ook hier in hoofdletters weergegeven. Bij drie Latijnse woorden is een andere lezing opgenomen dan in de tekst op de kaart; voor toelichting zie commentaar.

Vertaling

AAN DE KIJKER

Wat (is het) voor waanzin, Bataven, om vreemde landen te zoeken?

Ons water en moeras bevatten voldoende land!

Zoeken jullie (land) in westerse wateren, of ook in oosterse?

Kijk, het ligt hier tussen onze eigen wateren!

5 Moet ik spreken? Of zwijgen? De oevers antwoorden alles:

'HAARLEM zou liever niet bij de Haarlemmermeer liggen.

Ja, LEIDEN mort over de plunderende bedding,

en terwijl het namen heeft gebaard voor wateren, zou het

dat liever doen voor akkers.

Misschien drijven angst en beven in de AMSTEL-burcht,

10 nu het van zo vlakbij wrede wateren aanschouwt,
en nu HET IJ de zo akelig nabije wateren in zovele mondingen
en "de kat" de tweevoudige zee bitter afwijst.'

Zij hadden (hun woorden) beëindigd, toen het volk dat bij
de naburige Rijn woont
en in de moerassige wateren woont uitriep:

15 'Hier waar een veld korenaren bijeenbracht voor (onze)
grootvaders en overgrootvaders
hebben vreetgrage golven (dat) met snelle maalstroom verstrooid.
We verdrinken! Ach, ons bedreigt het MEER, zoals een WOLF
lammetjes!
Strek uw leeuwenhand, Bataafs volk, uit.
En zoekt u, driewerf grote HELD dankzij uw helden, uw land
20 kijk, op een andere kust? U hebt het (hier).'

Commentaar

2 *unda satis terrae... tenet*: de gedachte dat het 'water' voldoende 'land' vasthoudt, is een bewust gezochte paradox, die in regel 4 nog wordt uitgewerkt.

2 *tenet*: een enkelvoudige werkwoordsvorm met een meervoudig onderwerp *unda... palusque*. Maar de twee begrippen 'water' en 'moeras' worden gezien als één nauw verbonden geheel.

3 *hanc*: sc. *terram*, aan te vullen vanuit *satis terrae* in regel 2.

5 *ripae*: de 'oevers' van het Haarlemmermeer, dat wil zeggen de uiterste randen ervan. Die geografische dimensie wordt ook opgeroepen door de namen in regels 6-12 (Haarlem, Leiden en Amsterdam).

6 *abesse*: een volgende paradox. Haarlem wil liever 'afwezig zijn' van het naar die stad genoemde Haarlemmermeer.

7 *obmurmurat*: op de kaart staat *obmurmerat*; de spelling is in de transcriptie genormaliseerd.

9 *AMSTELIAE...arci*: een dichterlijke omschrijving voor Amsterdam als de 'Amstelse burcht'.

- 10 *crudeles... aquas*: de 'wrede wateren' van het Haarlemmermeer.
- 11 *TIA*: een enigszins afwijkend gespelde Latijnse weergave voor 'Het IJ'. Gebruikelijker is *Tya*. Misschien is de spellingsvariant gekozen om metrische redenen (de naam krijgt in het vers twee korte lettergrepen, en een -y- zou lezers op het verkeerde been kunnen zetten).
- 12 *Cattus* ('de kat'): een vrijstaande, boven de wal uitstekende opstelplaats voor geschut, ook wel 'schietkat' genoemd. Zo'n opstelplaats kan variëren van een eenvoudig aarden platform, tot een volledig bastion. Zie [https://nl.wikipedia.org/wiki/Kat_\(vesting\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Kat_(vesting)) (geraadpleegd 16-7-2021). Op de plaats van deze 'kat' is later, in de tweede helft van de 17e eeuw, het hiernaar genoemde Kattenburg als eilandje in het IJ aangebracht. Zie [https://nl.wikipedia.org/wiki/Kattenburg_\(Amsterdam\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Kattenburg_(Amsterdam)) (geraadpleegd 16-7-2021).
- 12 *geminum mare*: de 'tweevoudige zee' verwijst naar de combinatie van Haarlemmermeer en Zuiderzee, waarop vermoedelijk ook al in regel 11 wordt gezinspeeld (al kan het daar ook alleen gaan om het Haarlemmermeer, zoals in regel 10).
- 12 *amare mare*: een opzichtig woordspel van twee woorden die eigenlijk niets met elkaar van doen hebben. *Amare* is bijwoord ('op bittere wijze'), *mare* zelfstandig naamwoord ('zee', lijdend voorwerp in de zin).
- 13 *gens*: het pathos in het gedicht wordt versterkt. Na de regels gesproken door de 'oevers' van het Haarlemmermeer komen vervolgens mensen aan het woord. Met 'volk' wordt verwezen naar inwoners van het gebied van het Haarlemmermeer.
- 15 *campus*: de regels 15 en 16 roepen het beeld op van een voormalig bloeiend akkergebied, dat door het oprukkende water van het Haarlemmermeer is overstroomd. Dit lijkt een idealiserend beeld van de geschiedenis van het gebied: het verdwijnen van land was in belangrijke mate te wijten aan vervening.
- 15 *auis*: op de kaart lijkt *campus auus* te staan. *Auus* is grootvader en lijkt dan adjectivisch te moeten worden genomen bij *campus* ('grootvaderlijk veld'). Dat is wel erg vreemd. Het zou inhoudelijk en dichterlijk passender en logischer zijn als we lezen: *auis* (dativus meervoud, 'voor grootvaders'), direct te verbinden met het volgende *proauis*. Op de kaart is wellicht een ongelukkige spelling (*auis*) opgenomen, mogelijk om een lange -i- te markeren. In de transcriptie van het Latijn is het woord genormaliseerd tot *auis*.
- 17 *ah*: op de kaart staat *ach*, wat geen correcte Latijnse vorm is. De tekst is in de transcriptie genormaliseerd.
- 17 *LACVS ut LVPVS*: de twee kernwoorden 'meer' en 'wolf' lijken in het Latijn meer op elkaar dan in het Nederlands. Ze zijn hier in hoofdletters gezet, mogelijk om het effect te onderstrepen. De 'wolf' is de 'waterwolf' waarvan ook in de beide Nederlandstalige gedichten sprake is, zoals in het artikel is besproken.
- 17 *imminet*: te trekken bij zowel *nobis lacus* als bij *lupus... agnis*. De constructie is syntactisch enigszins gekunsteld.
- 18 *leoninam... manum*: een duidelijke verwijzing naar Hercules (hij wurgde de leeuw van Nemea met zijn blote handen, zijn eerste 'werk'). Het Bataafse volk wordt

vleidend vergeleken met de oude klassieke held. De 'helden' waarvan in de volgende regel sprake is, zijn vermoedelijk grote nationale helden van het type Michiel de Ruyter.

- 19 *HEROS*: ook dit woord is in hoofdletters gezet, hoewel het geen naam betreft. Het kan, evenals *lacus* en *lupus*, gelden als een kernwoord van het gedicht.

NOTEN

- Jacob Bartelsz Veris, *Nieuwe caerte verthonende hoe, ende in wat maniere, de Haerlemmer, Leydse ende Spiering Meer [...] bedyckt soude moghen werden*. Gegraveerd door Willem van der Laech [ca. 1641]. Universitaire Bibliotheken Leiden (hierna: UBL), COLBN Port 23 N 44. Jaar van publicatie vermeld in J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooys e.a. (red.), *De werken van Joost van den Vondel*, deel 4 (Amsterdam 1930), p. 239-240. Citaten uit het gedicht van Vondel zijn overgenomen van de hierboven vermelde landkaart.
- Hans Beelen en Nicoline van der Sijs, 'Waterwolf, landleeuw, geldgier', in: *Onze Taal* 87 (2018), nr. 11, p. 27.
- Dat wapen werd afgekeurd, omdat het niet voldeed aan de officiële regelgeving. Zie over de verschillende wapens die de gemeente Haarlemmermeer door de tijd heen heeft gevoerd: https://nl.wikipedia.org/wiki/Wapen_van_Haarlemmermeer (geraadpleegd 16-7-2021).
- Voor een overzicht van de debatten rondom de droogmaking van de Haarlemmermeer: S.J. Fockema Andreae, *Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging* (Amsterdam 1955).
- Fockema Andreae, *Wat er aan de droogmaking*, p. 10.
- Over de publicaties van Veris en Leeghwater, zie: Jan Werner, 'Haarlemmermeer, plankarten van vroeg-17e eeuwse droogmakingsvoorstellen', in: *Caert-Thresoor. Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland* 10 (1991), nr. 1, p. 1-12.
- Het gedicht is afgedrukt op: Jacob Bartelsz Veris, *Provisioneel concept ontwerp ende voorslach dienende tot de bedyckinge vande groote water meeren*. Gegraveerd door Willem van der Laech [1641]. UBL, COLBN 009-14-003.
- P.J. Blok en P.C. Molhuysen (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel 10 (Leiden 1937), kol. 403-405.
- In de catalogus van de UBL staat 1640 als publicatiedatum. Werner dateert de kaart in zijn overzicht 'ca. 1640'. Zie: Werner, 'Haarlemmermeer', p. 10.
- Jacob Bartelsz Veris, *Nieuwe caerte* (zie noot 1).
- Omstreeks dezelfde tijd schreef Vondel ook zijn bekende gedicht over 'De Beemster', waarin hij benadrukte dat de drooglegging, die in 1612 werd voltooid, nieuwe rijkdom had gebracht.
- Nicolaas Beets, *Korenbloemen* (Haarlem 1853), p. 120.